

УСТОЗ ВА ШОГИРД МУНОСАБАТЛАРИНИНГ МАЪНАВИЙ ЮКЛАМАЛАРИ

Зупарова Мунира Абдуварисовна

*Чилонзор Абу Али ибн Сино номидаги жамоат саломатлиги техникуми
катта ўқитувчиси*

Зуфарова Азизахон Фаррух қизи

*Ўзбекистон журналистика ва оммавий коммуникациялар Университети
“Интернет журналистикаси ва медиадизайн” 1- босқич талабаси*

Аннотация: Аждодларимиз ҳар бир касб - ҳунарнинг устоз ва шогирдлари учун ўзига хос одоб - ахлоқнинг қонун - қоидаларини, маданиятларини, миллий анъаналарини яратганлар ва буларга қатъий равишда амал қилиш мажбурий одатга айланган. Инсоният тарихий тараққиёти, жамиятнинг қиёфаси устоз-педагогнинг аҳволи ва руҳиятига боғлиқ. Гарчанд, жамиятимизда барча қулайликлар ёшлар учундир. Комил инсонни вояга етказишнинг воситаларидан бири сифатида устоз-шогирд муносабатлари асосида ижтимоий-иқтисодий соҳаларга етук мутахассис тайёрлаш вазифасини киритиш давр талаби бўлмоқда. Хусусан, юртбошимиз Ш.М. Мирзиёев бежизга 2023 йилни — «Инсонга эътибор ва сифатли таълим» йили деб эълон қилмадилар. Албатта бунинг замирида ёшларга бериладиган таълим ва тарбияга эътиборни ошириш ётади.

Калит сўзлар: комил инсон, маърифат, мутафаккир.

Одамзод пайдо бўлганидан буён табиат ва жамият ҳақидаги барча билим, тажрибаларини ўзидан кейинги авлодга ўргатиши туфайли тараққиётнинг ҳозирги ҳолатига етиб келди ва бу жараён шундай давом этади. Эрамиздан олдинги учинчи минг йилликда қадимги Шарқда, аниқроғи Фрот ва Дажла дарёлари оралиғида яшаган шумерлар томонидан яратилган дастлабки мактаблардан илгари ҳам ўқитиш ва ўрганиш йўлида устоз ва шогирд мактаблари бўлганлиги ҳақида кўхна тарих шоҳидлик беради. Шундан буён устоз ва шогирд ҳамкорлигининг маҳсули ўлароқ ўлмас маданий обидалар, гўзал шаҳарлар барпо этилди, инсоният космос сирларини ўрганмоқда, моддий ва маданий ёдгорликлар яратилаётир. Халқимиз тарихида азалдан устоз - шогирд муносабатлари олий қадрият даражасига кўтарилган. Бунинг дастлабки тасдиғини халқимиз маънавиятининг қадимги ноёб манбаларидан бири «Авесто»да ҳам кўрамиз. «Авесто»да ёмон ўқитувчи ҳақида бундай дейилган, «Ростини айтсам, ёмон устод ҳаётни ғамгин қилади, жоҳилларни улуғ санаб буюк аёлу эркакларни Яздон неъматларига етишишдан маҳрум этади. Бундай устодлар ўз нодуруст таълими билан халқни энг яхши юмушлардан бездирадилар, нотўғри пандлар билан халқни тирикчилик йўлидан уриб, ёмон

йўлга бошлайдилар... ҳаёт чироғини сўндирадилар, жоҳилларни буюк билиб, энг мўғтабар аёлу эркакларни Тангри йўлидан қайтарадилар. Ўз нодонликлари билан халқни энг яхши хислатлардан юз ўгиртирадилар, жаҳон халқлари ҳаётини ёлғон гаплар билан паришон қиладилар». Китобнинг бошқа бир ўрнида Зардуштнинг мана бу тарздаги илтижосини ҳам ўқиймиз: «Ношуд, ёмон муаллим ўқувчи қалбида хирадмандликни йўқотар экан, эй Яздон, ёмон устоддан ўзинг асра.» (Қаранг: Махмудов Н. “Маърифат манзиллари”, -Тошкент, «Маънавият», 1999 , 24 –бет.) Кўринадики, ўтмишда ҳам аждодларимиз шогирдга таълим ва тарбия беришда устозни масъулиятли бўлишга ундаган. Муҳаммадпайғамбаримизнинг (с.а.в.) «Бешиқдан қабргача илм изла», — деган ҳикматли ҳадисига амал қилган аждодларимиз минг-минглаб чақирим йўлларни босиб ўтган, қаерда илм пешволари бўлса, улардан илм-фаннинг сиру асрорларини ўрганганлар, «устоз» деб, улуғлаганлар. Имом Бухорий, Имом Ғаззолий, Имом ат-Термизий, Нажмиддин Кубро, Беруний, Ибн-Сино, Ал-Фарғоний каби илм-маънавиятимиз даҳолари юртма- юрт кезиб, зукко устозлардан тасаввуф тариқатини, диний ва дунёвий илм- фан сирларини мукамал ўрганганлар ва айни пайтда, устозларининг номларини ҳам эллараро машҳур этганлар.

Мирзо Улуғбек давлат ишлари билан нечоғлик банд бўлишига қарамасдан, устоз ва шогирд мактабини ташкил этиб, илм-фан равнақи йўлида давлат маблағини аямаган, устоз сифатида фалакиёт соҳасида иқтидорли шогирдлар етиштирган.

Ўз навбатида, унинг шогирдлари устози бошлаган кашфиётларни давом эттириб, жаҳон илм-фани равнақига муносиб ҳиссаларини қўшганлар. Мутафаккирларнинг мутафаккири ҳазрат Навоий «Ҳамса», «Маҳбуб ул-қулуб», «Муншаот», «Вақфия», «Мажолис ун-нафоис», «Муҳокаматул-луғатайн» каби асарларда таълим ва тарбияга оид қимматли фикрларни билдириб, инсон камолотида, жамият тараққиётида илм-фаннинг ўрни, ахлоқий ва ақлий тарбиянинг аҳамияти юксаклигини кўрсатиб берган. Устоз ва шогирд мактаблари тузиб, уларга ҳомийлик қилган. Кўплаб илм-фан вакиллари ва шоирларнинг камолот чўққисига кўтарилишида устозлик қилган.

Бундай мисоллар миллатимиз тарихида кўп. Аждодларимиз фарзандини дунёга келган кунидан бошлаб комил устозлар тарбиясига бермаганда, устозлар эса масъулият билан уларни баркамол инсонлар қилиб вояга етказмаганда, устоз ва шогирд мактаблари бесамар бўлганида, жаҳон тамаддуни пештоқида турган даҳоларимиз бўлмаган, улар томонидан яратилган буюк кашфиётлар илм-фан осмонида қуёш янглиғ порлаб турмаган бўлар эди. Кўриниб турибдики, маънавиятли халқимиз азал- азалдан таълим ва тарбия соҳасида устоз-шогирд муносабатларига масъулият билан ёндошганлар.

Аждодларимиз «Устоз кўрган» деган ҳаётий удумга амал қилганлар. Дунёдаги ҳар қандай ҳунарнинг ўз усталари ва уларнинг шогирдлари бўлгани сингари илм-фан ва таълим- тарбия бериш соҳасининг ҳам ўз устозлари, шогирдлари бўлган. Ҳозир ҳам биринчи навбатда аксарият оталар устоз вазифасини ўтаб, фарзандини шогирд сифатида кўриб, унга ўз касбини ўргатаётир.

Ота касбини ўрганиш айрим халқларда ўтмишда мажбурий бўлган. Жумладан, қадимги юнонлар ота касбини эгаллай олмаган фарзандларни халойиқ олдига олиб чиқиб изза қилишган ва бу билан ёшларни муайян бир касбнинг соҳиби бўлишга ундаганлар.

Тарихда аёнки, ҳар бир шогирднинг таълим - тарбия олишида ўз тарбиячиси ва устози бўлиб, устозлар шогирдини уйида якка тартибда ўқитиб, тарбиялаган, камолга етказган. Бундай тарбия кўрган шогирдлардан келгусида илм-фан, маданият санъат соҳаларида жаҳон илм-фани ривожига муносиб ҳисса қўшган буюк сиймолар етишиб чиққан.

Шу боис, аждодларимиз ҳар бир касб - ҳунарнинг устоз ва шогирдлари учун ўзига хос одоб - ахлоқнинг қонун - қоидаларини, маданиятларини, миллий анъаналарини яратганлар ва буларга қатъий равишда амал қилиш мажбурий одатга айланган. Шогирднинг камолига қараб устозга баҳо берилган.

Бинобарин, ҳар бир ота-она ўз фарзандини шогирдликка беришда, аввало, устознинг шахсий фазилатига, сўнгра касбий маҳоратига эътибор қилганлар. Устознинг шахсий фазилати ва касбий маҳорати ҳақида Хусайин Воиз Кошифий «Футувватномаи султоний ёхуд жавонмардлик тариқати» асарида шундай ёзади: «Билгилким, ҳеч бир илм устозсиз амалга ошмагай ва кимки устозсиз бир ишни қилур эрса, улушнинг асоси мустаҳкам бўлмагай. Дерларким, киши агар кашфу каромат мартабасига етса ва унда нажойиб мўъжизалар содир бўлса ҳам, агар унинг мақбул раҳнамо устози бўлмаса, иши бирор натижа бермайди ва арзимас бўлади, яъни: Кимниким устои йўқ, ҳам ишин бунёди йўқ, Бас, ҳар ким иши асосли (пойдевори мустаҳкам) бўлишини ўйласа, энг аввал комил инсон этагини тутиб, унга қўл берсин... Устознинг зарурлигига далил кўпдир, устозга эргашмасдан кишининг меҳнати самара бермайди. Кимки устозсиз иш бошлаган бўлса, иши ва амали самара қозонмайди, устознинг этагини тутиб , бир муддат устодга хизмат қилгин-да, сўнгра ўзинг устод бўл. (Ўша асар. 30-б.) Агар комил устозким, деб сўрасалар, у пок мазҳабли, ўз айбини кўрадиган, доно ва тамизлик ишидир, деб айтгил. Унда ҳасад, гина ва бахилликдан асар бўлмайди.»

Хусайин Воиз Кошифийнинг юқоридаги асарида шогирдликнинг сифати ҳақида яна қуйидаги фикрни билдиради: «Агар шогирдликнинг биноси ниманинг устига қурилади ва самў (эшитиш) ва тоат нимадир, деб сўрасалар, нимаики устоз айтса, уни жон қулоғи билан эшитиш, чин кўнгил билан қабул

қилиш ва вужуд аъзолари орқали амалда адо этишдир, деб айт. Агар шогирд учун нима яхши, деб сўрасалар, пок эътиқод деб айт, чунки фақат эътиқод кишини муродига етказди. Агар шогирд нима орқали матлуби мақсадига етади, деб сўрасалар, хизмати орқали, деб айтгин. Агар хизматининг биноси нимага қурилган, деб сўрасалар, роҳатни тарк этиш ва заҳматни чекиш асосига, деб айтгин. Агар шогирдликнинг рукнлари нечта, деб сўрасалар, тўртта деб айт:

➤ Биринчидан, мард бўлиб ишга киришиш, яъни футувват йўлини мардона қабул қилиш, зеро, киришмасдан кўрқиб туриш, орқага суриш ва йўлдан қайтишдан кўра ёмонроқ...

➤ Иккинчиси — сидқидилдан хизмат қилиш.

➤ Учинчиси — кўнгилни ва тилни бир-бирига мувофиқ тутиш, яъни тўғри гапириб, тўғри ағмол қилиш.

➤ Тўртинчиси — насиҳатга қулоқ солиш ва устоздан эшитганини ёдда тутиб, унга амал қилиш». (Ўша асар, 31-32-бет.)

Мутафаккирнинг ўз даврида устоз ва шогирд ҳақида билдирган ушбу ҳикматона тавсияси бугунги кунда ҳам ўз аҳамиятини сақлаб, «Устоз-шогирд мактаби» фаолияти ривожига устоз ва шогирд ҳамкорлигида муҳим тарбиявий мазмун касб этади. Устозлик ҳар кимга ҳам насиб этавермайдиган муқаддас ном. Устоз бўлиш учун педагогда юқоридаги талаблар мужассамлашган ва ўзида ушбу қутлуғ мақомга иштиёқ уйғонган бўлиши лозим. Чунки устознинг давлат ва жамият ҳаётидаги ўрни ниҳоятда беқиёс. Уларнинг меҳнати туфайли авлодлар юқори чўққиларга кўтарилади, фан, адабиёт, санъат соҳасида буюк кашфиётлар яратилади. Бу кашфиётлар эса жамиятни тараққиёт сари етаклайди.

Хуллас, мамлакатимиз иқтисодий, маънавий тараққиётига мислсиз ҳиссасини қўшаётган ва шогирдларини доимо оҳанграбодек ўзига чорлаб турадиган устозлар шогирдлар наздида комил шахс бўлгандагина у ҳақиқий устоз даражасига етишади. Инсоният тарихий тараққиёти, жамиятнинг қиёфаси устоз-педагогнинг аҳволи ва руҳиятига боғлиқ. Унинг жамиятдаги мавқеи, ҳаётга бўлган муносабати, маънавий-маърифий савияси жамиятимизда юксак тарбиявий аҳамияга молик.

Устоз-педагогга берилган баҳо у яшаган жамиятга берилган баҳодир. Шунинг учун ҳам мустақиллик йилларида Юртбошимиз раҳнамолигида устоз-педагоглар мавқеини мустаҳкамлаш ва уларни рағбатлантириш мақсадида қатор чора-тадбирлар амалга оширилди, яна такрорлаймиз-ки, Президентимиз сўзлари билан айтганимизда: «Устозлар—азиз юртнинг энг азиз, энг улуғ ва мўътабар кишилари» даражасига кўтарилмоқда. Ана шундай устозлар яратган мактабларда таълим-тарбия кўрган шогирдлар истиқболда мамлакатимиз таълимини юқори чўққиларга олиб чиқиши шубҳасиз.

Жаҳон фани ва маданиятига ғоят улкан ҳиссалар қўшган Ўрта Осиёлик устоз-мураббийлар ва донишмандлар ўзларининг кенг қамровли

фикрлари билан инсонни қандай қилиб бахтли ҳаёт кечирish мумкинлиги борасида ҳам риёзат чекиб изланганлар, бу хусусда оқилона йўл топиш учун интилганлар. Улар ўзларининг ана шу мазмунда яратган асарларида ахлоқли, одобли бўлиш, файз-баракали, тотув оила қуриш бахт-иқболга элтувчи ишончли йўллардан эканлигини кўрсатиб беришган.

Абу Наср Фаробийнинг дунёқараши табиий ва ижтимоий фанларнинг энг долзарб муоммоларини ечишга қаратилган. У улўф математик, буюк шифокор, табиатшунос, атоқли файласуф, юксак дидли тарбиячи ва кўзга кўринган ахлоқшунос ҳам эди. Тарихий манбаларга кўра, Фаробийнинг етмишдан ортиқ тилни билгани ҳақида ривоятлар ҳам бор.

Фаробий ахлоқнинг билим билан муштараклигини асослаб беради. Унингча, билимлар инсонни яхши ахлоқли, салҳоватли ва ақл-идроқли қилади. Инсон билимсиз бўлса, ўзи кўзлаган мақсадига эриша олмайди.

Яхши инсон бўлиши учун одамда имконият бўлмоғи зарурлиги кўрсатилади: таълим ва тарбия олиш имконияти борлиги туфайли таълим олиш ҳамда тўғри тарбия топиш керак. Бунда тарбия–бу кишилар билан мулоқотда ахлоқий кадр-қимматни ва одобда амалий фаолиятни яратишга олиб борадиган йўл, деб таърифланади.

Олим таълим-тарбияни устоз беради, дейди. Фаробийнинг «қаттиқ» ва «юмшоқ» тарбия усулларидаги қарашлари ҳозирги замон ахлоқ нормасига яқин туради. Чунончи, тарбияланувчилар фан ва хунар ўрганишга мойиллик билдирсалар, тарбиячи уларга нисбатан «юмшоқ» усулни, агар, мабодо ўзбошимча ва итоатсиз бўлсалар, уларга нисбатан «қаттиқ» усулни қўлланиши айтилади. Лекин Фаробий ўзининг бу соҳадаги ахлоқий қарашларини устоз нуқтаи назаридан қуйидагича талқин этади: «Устоз шогирдига жуда қаттиқ зуғум қилишга ҳам, ҳаддан ташқари кўп ён беришга ҳам интилмаслиги лозим, чунки ортиқча зуғум шогирдда устозга нисбатан нафрат уйғотади: борди-ю, шогирд устознинг жуда ҳам юмшоқлигини пайқаб қолса, бу ҳол унда устозни менсимасликка ва ундан ҳамда у берадиган билимдан совушга олиб келади.

Шарқ ва Ғарбий Европа фанида Абу Али Ибн Синонинг номи кўп тилга олинади. У буюк қомусий олим сифатида тиббиёт, риёзиёт (математика), фалакиёт, физика, кимё, биология, доришунослик, руҳшунослик, физиология, филология, фалсафа, ахлоқ, эстетика ва бадантарбия каби кўплаб фанларнинг етук билимдонидир.

Абу Али Ибн Сино ахлоқ маданияти ҳақида гапирар экан, ахлоқ–бу инсоннинг ўз-ўзини идора қилиш ҳақидаги фан, унинг ўзини кузатиш ва ўзгаларнинг ҳулқ-атвори, одоби ва юриш-туришига берган баҳолари натижаси эканлигини таъкидлаган. Унинг фикрича, ахлоқ бахтли бўлиш учун инсон ўз ахлоқий одатлари ва ҳатти - ҳаракатларида қандай бўлиши лозимлиги

хусусидаги фандир. Алломанинг ахлоқ-одоб, поклик ва саломатлик тўғрисидаги қарашларида жуда катта ибратли фикрлар бор.

Абу Али Ибн Сино тўғри сўзлаш ва тўғри ишлаш, ҳалоллик, инсофли ва адолатли бўлиш, хушмуомала ва ширинсуҳанликни одат қилиш, нафсга берилмаслик, фозиллар суҳбатидан баҳраманд бўлиш; катталарнинг иззатини жойига қўйиш, кичикларга шафқатлилик, самимий дўстлик, муҳтожларга ёрдам бериш ва инъом-эҳсон қилишни унутмаслик, сўраган кишиларга маслаҳат бериш каби фазилатларни барча эзгуликнинг асоси эканлигини таъкидлайди.

Буюк Алишер Навоий жаҳон маданияти ва адабиётида ўзбек халқининг кадр - қиммати, ҳурмати ва маданиятини, адабиёти ва тили шуҳратини ёзган алломадир. У шеърят мулкининг султонигина эмас, ўзбек халқининг ахлоқ-одоб, тарбия мактабининг ҳам етук билимдони, адолатли ва тадбиркор давлат арбоби, халқпарвар маданият соҳибқирони эди.

Таълим олувчи устозини улуғлаши лозим. Устозни ҳурмат қилиш илмга барака беради, аксинча, менсимаса, илмдан барака кетади. Таълим олувчида учта хислат бўлиши лозим, шунда олимнинг сўзидан фойдалади:

- 1) нафсида тавозеълик;
- 2) илмга ҳарислик;
- 3) олимларни ҳурмат қилиш.

Хулоса қилиб айтганда, ўқувчи ёшларнинг катталарни, устозларни кадрлаш, ҳурмат қилиш каби миллий анъаналаримиз билан ғурурланишимиз ва шу кадриятларни эъзозлаб, давом эттиришлари кераклигини биз–педагоглар ҳар дарсда тушунтиришимиз мақсадга мувофиқ.

Адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш. М. Мирзиёевнинг Олий мажлисга мурожаатномаси
2. «Юксак маънавият–енгилмас куч». Ислом Каримов. Тошкент. «Маънавият», 2008 йил, 18-бет.
3. Маҳмудов Н. “Маърифат манзиллари”, -Тошкент, «Маънавият», 1999 24 – бет.)
4. “Шифокорнинг нутқ маданияти ва бемор билан мулоқот санъати” Э.Й. Қосимов. Тошкент – 2002 йил.
5. <https://asab.uz/jenciklopediya/280-tibbiet-psiologijasi.html>. Тиббиёт психологияси. Зарифбой Ибодуллаев.
6. <https://mmp.tma.uz/tibbiyot-vakillarining-kiyinish-odobi-tibbiy-deontologiyasi-va-madaniyati-nizomi/>